

Research article

Research in Comparative Literature (Arabic and Persian Literature)
Razi University, Vol. 9, Issue 2, Summer 2019, pp. 107-128

Review of Ghadir Event in Two *Ghadiriyeh* by Ahmad Mohamad Al Shami and Adib Al Mamalek Farahani

Masoomeh Nemati Ghazvini¹

Assistant Professor of Arabic Language and Literature, The Research Center of Human Sciences and Cultural Studies, Tehran, Iran

Leyla Jadidi²

M.A. graduate of Arabic Language and Literature, The Research Center of Human Sciences and Cultural Studies, Tehran, Iran

Received: 02/19/2019

Accepted: 05/18/2019

Abstract

The review of important historical and particularly religious events is among the interesting subjects of Muslims poets. Gahdir Khom events is one of the most important historical events that has been reviewed and analyzed in many contemporary poets. This inquiry first introduces two Arabic and Persian Shiite poets, Ahmad Mohamad Al Shami and Adib Olmamalek Farahani, they have been evaluated on their attitude toward this important events. The findings of this research that has been done in the framework of American comparative literature school in the descriptive-analytic method, to indicate that both poets have emphasized on the necessity of following Muslims rulers from Imam Ali's political life dimension. Beside the review of this events consider some important events of Imam Ali time that been have presented in their poems to the king of their time. The findings also show some differences and similarities in their poems. The most important similar aspects of the two poems are the lyric introduction to cite Quran and Ahadith. As a difference between the two poems it can be said that Ahmad Shami has focused his attention more on the Imam Ali's personality and his attributes and also on the events before and after Ghadir event and less on its details; it is while that Adib Olmamlek has risen it with more details and has indicated less to the other events.

Keywords: Ritual Poem, Comparative Literature, Ghadir, Ahmad Mohamad Al Shami, Adib Olmamalek Farahani.

-
1. Corresponding Author's Email:
2. Email:

m.nemati@ihcs.ac.ir
leilajadidi89@yahoo.com
www.SID.ir

کاوشنامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی - فارسی)
دانشگاه رازی، دوره نهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۸، صص. ۱۰۲-۱۲۸

بازخوانی واقعه غدیر در دو غدیریه احمد محمد الشامی و ادیب الممالک فراهانی

معصومه نعمتی قزوینی^۱

استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

لیلا جدیدی^۲

کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

درباره: ۱۳۹۷/۱۱/۳۰
پذیرش: ۱۳۹۷/۰۲/۲۸

چکیده

بازخوانی رویدادهای مهم تاریخی و بهویژه مذهبی، از جمله موضوعات مورد توجه شاعران مسلمان است. واقعه غدیر خم، یکی از مهم‌ترین این رویدادهای تاریخی است که در شعر سیاری از شاعران معاصر بازخوانی و تحلیل شده است. جستار پیش رو ضمن معرفت دو شاعر شیعه عرب و فارس، یعنی احمد محمد شامی و ادیب الممالک فراهانی، نحوه نگرش آن دو را نسبت به این رویداد مهم سنجش و ارزیابی کرده است. یافته‌های پژوهش که در چارچوب مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی و با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده، بیانگر آن است که هر دو شاعر، با هدف تأکید بر لزوم پیروی از حاکمان مسلمان از بُعد سیاسی زندگانی حضرت علی (ع)، ضمن بازخوانی این واقعه در کنار برشعردن برخی حوادث مهم روزگار حضرت علی (ع)، قصیده خود را به پادشاه روزگار خود تقدیم کرده‌اند؛ همچنین یافته‌ها نشان‌دهنده برخی تفاوت‌ها و شباهت‌ها در شعر دو شاعر است. مهم‌ترین شباهت‌های دو قصیده، مقدمه‌گزلى و استاد به آیات قرآنی و احادیث است. درمورد تفاوت میان دو قصیده نیز می‌توان گفت احمد شامی بیشتر توجه خود را به شخصیت حضرت علی (ع) و صفات ایشان و نیز حوادث پیش و پس از واقعه غدیر معطوف کرده و کمتر به جزئیات آن پرداخته است؛ درحالی که ادیب الممالک، حادثه غدیر را با جزئیات بیشتری مطرح کرده و کمتر به حوادث دیگر اشاره کرده است.

واژگان کلیدی: ادبیات تطبیقی، شعر آیینی، غدیر، احمد محمد شامی، ادیب الممالک فراهانی.

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

غدیریه یکی از انواع شعر آینی است که از دیرباز مورد توجه شاعران متعهد مسلمان و غیر مسلمان قرار گرفته است. تاریخ سروden غدیریه به صدر اسلام بازمی‌گردد، همان زمانی که برای نخستین بار، حسان بن ثابت انصاری^(۱)، شاعر نامدار عرب به اذن رسول خدا (ص) برخاست و واقعهٔ غدیر را به نظم درآورد (ر.ک: امینی نجفی، ۱۹۶۷، ج ۲: ۳۴) شاعران متعهد در طول تاریخ، برای جاودانه کردن این واقعه و نیز با هدف نشر و ترویج آموزه‌های شیعی که بی‌شک اوج آن در سیرهٔ درخشان علوی تجلی یافته، به سروden غدیریه‌ها روی آوردند.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

پژوهش حاضر در صدد است تا نگاه دو شاعر شیعه ایرانی و عرب را به این واقعهٔ تحلیل و بررسی کند. بدین منظور، قصيدة «یوم الغدیر» از دیوان احمد محمد شامي^(۲) و چکامه «غدیریه» از دیوان ادیب الممالک فراهانی^(۳) برای تحلیل و مقایسه برگزیده شد. هدف نوشتار پیش رو تحلیل مقایسه‌ای نوع نگاه دو شاعر مسلمان با دو ملیّت متفاوت به رویداد غدیر خم و نیز بررسی هدف دو شاعر از سروden غدیریه است.

۱-۳. پرسش‌های پژوهش

- احمد محمد شامي و ادیب الممالک فراهانی، رویداد غدیر را چگونه و با چه هدفی در شعر خود انعکاس داده‌اند؟

- نحوه نگرش دو شاعر به واقعهٔ غدیر چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی با هم دارد؟

۱-۴. پیشینهٔ پژوهش

جستجوهای مؤلفان در انواع کتابخانه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش مستقلی پیرامون اشعار احمد محمد شامي چه در ایران و چه در خارج از ایران صورت نگرفته است؛ تنها امیری (۱۳۸۹) حدود پنج صفحه از پایان‌نامه‌اش را به زندگی احمد محمد شامي اختصاص داده است؛ بنابراین، پژوهش حاضر می‌تواند افزون بر تبیین دیدگاه این شاعر دربارهٔ غدیر، زمینه‌های برای معرفی بهتر و دقیق‌تر یکی از شاعران متعهد عرب به علاقه‌مندان ادبیات آینی عربی نیز باشد.

در مورد شعر ادیب الممالک نیز اگرچه پژوهش‌های انجام شده، اما هیچ‌یک ارتباطی به موضوع نوشتار پیش رو ندارند. تنها اثری که تا حدودی به موضوع این پژوهش نزدیک به نظر می‌رسد، نظری (۱۳۸۹) است. این اثر، اندیشهٔ دینی در شعر ده تن از شاعران شاخص مشروطه از جمله ادیب الممالک فراهانی را بررسی کرده است. نویسنده در آن به‌طور مختصر (تنها پنج صفحه) اندیشهٔ دینی در شعر ادیب الممالک را

بررسی کرده که البته هیچ اشاره‌ای به غدیریه وی نداشته است. در ارتباط با واقعه غدیر در اشعار شاعران نیز اگرچه پژوهش‌هایی صورت گرفته، اما تاکنون تحلیلی درباره غدیریه شاعران برگردیده این مقاله چه به صورت جداگانه و چه مقایسه‌ای، صورت نگرفته است.

۱-۵. روش پژوهش و چارچوب نظری

در جستار پیش رو با روش توصیفی - تحلیلی، ابتدا مضماین اصلی و مرتبط با واقعه غدیر در هر دو قصیده استخراج و تحلیل شده و سپس مضماین ضمی م وجود در قصاید نیز به طور مختصر بیان می‌شود. در پایان نیز ضمن مقایسه اشعار و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌ها، نتایج به دست آمده ارائه خواهد شد.

۲. پژوهش تحلیلی موضوع

۲-۱. واقعه غدیر خم

اعلام وصایت، خلافت و ولایت حضرت علی (ع) از همان آغاز دعوت علنی پیامبر (ص) در واقعه «یوم الدّار» صورت گرفت؛ پس از آن نیز این مسئله مهم و سرنوشت‌ساز بارها از زبان پیامبر خدا (ص) اعلام شد و آیات قرآن در شان حضرت امیر (ع) و فضایل آن حضرت و اهل بیت (ع) نازل شد. واقعه غدیر در واقع روز اعلام رسمی و علنی این مسئله بود که در حضور پیش از صدهزار مسلمان حاضر در غدیر خم اتفاق افتاد. (ر.ک: مجلسی، بی‌تا، ج ۳۷: ۱۰۸) پیامبر اکرم (ص) در سال دهم هجرت در راه بازگشت از آخرین سفر خود به خانه خدا، یعنی «حجّة الوداع»، آخرین وظيفة خود را که همان اعلام ولایت بود، به سرانجام می‌رساند؛ در روز هجدّهم ذی الحجه زمانی که کاروانیان به برکه‌ای به نام «غدیر خم» می‌رسند؛ جبرئیل امین، آیه ۶۷ سوره مائدہ را از جانب خداوند متعال بر رسول اکرم (ص) ابلاغ می‌کند و این اطمینان را به پیامبر می‌دهد که او را از گزند کافران در امان نگاه دارد. **﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بِلَّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَتَفَعَّلْ فَمَا بَلَّغْتَ رَسَالَةَ اللَّهِ يَعِصِّمُكَ مِنْ شَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهِدِ الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾** (مائده/ ۶۷) (ترجمه: ای پیامبر، آنچه را از سوی پروردگارت به تو نازل شد، ابلاغ کن و اگر نکنی رسالت او را انجام نداده‌ای و خداوند تو را از (گزند) مردم حفظ می‌کند. خداوند کافران را هدایت نمی‌کند.)

پس از این فرمان الهی، پیامبر (ص) دستور داد تا همه مسلمانان جمع شوند و پس از آن خطبهٔ بلیغی ایراد کرد و مردم را اندرز داد و از گناه نهی کرد؛ سپس با چند پرسش از مردم درباره اعتقاد آنان به حقانیت خویش، ولایت حضرت علی (ع) را اعلام نمود. هنوز جمعیت پراکنده نشده بود که امین وحی الهی این آیه را فرود آورد: **﴿إِلَيْكُمْ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ وَأَتَمَّتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾** (مائده/ ۳) (ترجمه: امروز دیستان را برایتان کامل گردانید و نعمتم را برایتان به اتمام رسانیدم). آنگاه مردم شروع به تبریک و تهنیت گویی به امیر المؤمنین (ع) کردند (ر.ک: ابن کثیر، ۱۹۸۶، ج ۵: ۲۱۰-۲۱۵؛ بلاذری، ۱۹۹۶، ج ۲: ۱۱۱-۱۰۸؛ امینی نجفی، ۱۹۶۷، ج ۱:

۲-۲. بازتاب رویداد غدیر خم در شعر دو شاعر

۲-۲-۱. بازتاب رویداد غدیر خم در شعر احمد محمد شامي

غدیریه شامي از ۷۸ بيت در بحر رمل (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) تشکيل شده است. اين بحر که در ادبیات فارسي و عربی مشترک است، ازلحاظ کاربرد، در زمرة وزن‌های متوسط شعر عربی است و در موضوعاتی مانند فخر، حماسه، هزل و موشحات (ر.ک: حسنی، ۱۳۸۳: ۲۳) و نيز مفاهيم عاطفي مانند اندوه یا شادي (ر.ک: مدرسي، ۱۳۸۴: ۷۲) به کار می‌رود. از آنجاکه واقعه غدیر از نگاه شاعر، رویداد بسیار مهم، شگرف و سرورآفرینی است، شاعر بحر رمل را برای بازخوانی آن برگزيرde است که هم جنبه حماسی دارد و هم جنبه شادمانی سخشن را هم‌زمان به مخاطب عرضه می‌کند. شاعر اين قصيدة را در جشن باشکوهی که در ۱۸ ذى الحجّه به مناسبت تاج‌گذاري شيخ احمد^(۴) پادشاه یمن برگزار شده بود، سروده است. موضوعات اين قصيدة را می‌توان به سه بخش تقسيم کرد: ۱. پرداختن به موضوع غدیر؛ ۲. اشاره به صفات حضرت علی (ع) و ۳. مدح شيخ احمد.

۲-۲-۲-۱. استهلال يا مقدمه غزلی برای ورود به بحث غدیر

شاعر در سي زده بيت نخست، شيخ احمد را مورد خطاب قرار داده و ضمن ویژه قلمدادنمودن چنین روزی، او را به برخاستن و اشک‌ريختن بر مناقب امام علی (ع) فرامی‌خواند:

۱. قُمْ فَهَذَا الْيَوْمِ يَوْمُ الذَّكَرِيَاتِ	يَوْمُ وَحْيِ الشَّعْرِ، يَوْمُ الْمَعْجَزَاتِ
۲. هَاتِ مَا عَنِدَكَ مِنْ سِخْرِيٍّ، وَمِنْ	أَدِبٍ فَلَلِّدٍ، وَآيٍ لَيَّنَاتٍ
۳. وَاسْكُبِ الدَّمْعَ إِذَا شَئْتَ فَقَدْ	يَسْتَدِرُ الدَّمْعُ ذَكْرُ الْمَكْرَمَاتِ

(شامي، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۶)

(ترجمه: ۱. برخیز امروز روز خاطره‌هاست، روز الهام شعر، روز معجزه‌هاست. ۲. از جادو، ادب منحصر به فرد و نشانه‌های روشنی که نزد توست به من بده. ۳. اگر خواستی اشک بریز، زیرا ذکر بزرگواری‌ها اشک را جاری می‌کند).

بيت اول، با فعل امر «قم» آغاز شده و مخاطب را به برخاستن از جاي فرامي خواند. اين آغاز نشان‌دهنده قصد شاعر برای مطرح کردن امری خطير در شعر است. شاعر در اين بيت، روز غدیر را روز معجزات برشمرده است و اين نشان می‌دهد از نگاه وی، رویداد غدیر ازلحاظ اهمیت و جایگاه در زمرة معجزات الهی است؛ سپس در بيت دوم، با الهام از آيات ۱۰۵-۱۱۷ سوره اعراف^(۵) که به داستان اجتماع جادوگران دربرابر حضرت موسى (ع) اشاره دارد، از مخاطب می‌خواهد که اگر با عقیده او درباره غدیر مخالف است، هرقدر

که سحر و قریحه ادبی و دلایل روشن دارد، ارائه دهد؛ مانند حضرت موسی (ع) که از جادوگران فرعون خواست تا تمام توان خود را در جادوگری به کار گیرند و با معجزه الهی او مبارزه کنند. در بیت سوم نیز به مخاطب یادآور می شود که بزرگواری های امام علی (ع)، به قدری است که ذکر آن، اشک شوق و حسرت را از چشمان انسان جاری می سازد؛ سپس حالت هایی را که ممکن است بر اثر خواندن سرگذشت حضرت علی (ع) بر مخاطب عارض شود، شرح می دهد و به او می فهماند که آگاهی از مصائب ایشان گاهی لبخند و گاهی خشم را برای او به ارمغان خواهد آورد:

١. أَوْ تَرَمَ سَاحِرًا أَوْ بَاسِمًا
رَّبِّا تَضَحَّكُ أَدَهَى الْأَزْمَاتِ
٢. وَإِذَا شِئْتَ فَتَرْ مُحْتَدِمًا
بِالْقَوْافِي كَالْأُعُودِ الْقَاصِفَاتِ

(همان: ۲۷۶)

(ترجمه: ۱. یا با حالت نیشخند و لبخند بخوان چه بسا سخت ترین مشکلات لبخند می زند. ۲. و اگر خواستی مانند رعد و برق های کوینده و غرنده بر قافیه ها هجوم آور.)

در بخش بعد، شاعر روز غدیر را از درخشان ترین و زیباترین بخش های تاریخ و سیره امیرالمؤمنین علی (ع) را، راه و روشهای جاودانه و براساس حق و حقیقت بر می شمرد که می تواند الگویی برای مردم باشد:

١. وَالْحَاجَةُ تَارِيْخَ وَاقْرَأْ صَفَحَةً
هِيَ أَغْلَى مَا حَوَى مِنْ صَفَحَاتِ
٢. وَهِيَ أَرْهَى ذَرَّةً فِي ثَاجِهِ
وَهِيَ أَبْكَى مَالَةً مِنْ حَسَنَاتِ
٣. وَهِيَ أَنْفَى سِيرَةً خَالِدَةً
عَرَفَ النَّاسُ إِهَا أَمْمَى الصِّفَاتِ
٤. سِيرَةُ نَامُوشَهَا الْحَقُّ وَفِي
هَدِيبِ سَارَتْ بِعَزْمٍ وَثَبَاتِ

(همان: ۲۷۶)

(ترجمه: ۱. به تاریخ نگاهی بینداز و صفحه های را بخوان که محتوای آن، ارزشمندتر از چیزی است که صفحات حاوی آن است. ۲. آن صفحه درخشان ترین مروارید تاج تاریخ و برترین حالت زیبایی آن (تاریخ) است. ۳. سرگذشت امام علی (ع)، پاک ترین سرگذشت جاودان تاریخ است که مردم به وسیله آن والاترین ویژگی های انسانی را شناختند. ۴. سرگذشتی که قانون آن حق است و در مسیر هدایتگری با اراده و پایداری حرکت می کند.)

ایيات یادشده گویای مطلبی ژرف است که می تواند یکی از اهداف مهم و اساسی شاعر قلمداد شود؛ مردم هر کشوری خواستار داشتن حکومتی براساس عدالت، رفاه، وحدت و... هستند که البته برای دستیابی به این خواسته ها، به راهبری آگاه و باتجربه نیاز دارند. براساس این، شاعر در لفافه از پادشاه کشورش می خواهد تا بزرگواری ها، عظمت ها و افتخارات حضرت علی (ع) را سرمشق خویش قرار دهد.

شاعر پس از این مقدمه کوتاه، بار دیگر شیخ احمد را مورد خطاب قرار می دهد و از او می خواهد که به پیروی از سیره حق خواهانه و عدالت طلبانه امام علی (ع) که پیش تر یادآوری کرده بود، به حق و عدالت

رفتار کند و از سخنان باطل و ماجراجویی‌ها که زمینه‌ساز لغزش‌ها است، بپرهیزد:

١. لَمْ تَرْعَىْ بِالْأَبْطَىْلِ، وَلَمْ تَصْنَعْ يَوْمًا لِفَضْولِ الْرَّهَاتِ
٢. تَجْعَلِ الْحَقَّ مِنَارًا هَادِيًّا
٣. يَا يَرَاعَىْ قَفْ قَلِيلًا وَاتَّهِدْ

(همان: ۲۷۷)

(ترجمه: ۱. با سخنان بیهوده دچار تزلزل نشو و به سخنان باطل و بیهوده گوش فرانده. ۲. حق را چراغی هدایت گر قرار ده که دارای نوری پاک است. ۳. ای رهبر لحظه‌ای بایست و آرام باش زیرا قهرمانی‌ها زمینه لغزش‌ها را فراهم می‌آورد.)

۲-۱-۲. ضایع کردن حق ولایت امام علی (ع) و پیامدهای آن

در پی مطرح شدن موضوع خلافت حضرت حضرت علی (ع)، با وی مخالفت ورزیدند و طمع جاه و مقام به آنان اجازه نداد تا در مقابل خواست خداوند، سر تسلیم فرود آورند. با این وضع، آنان همواره در عناد و دشمنی با حضرت علی (ع) به توطئه و دسیسه چینی می‌پرداختند؛ به این صورت که پس از وفات نبی خدا (ص)، جانشینی ایشان را که به گفته صریح او و آیات قرآن، حق حضرت علی (ع) بود، به دیگری واگذار کردند (ر.ک: اکبری، ۱۳۸۹: ۲۱۵-۲۱۶)

شامی این عدم پذیرش را به ضرر خود مردم می‌داند و عاقبت آن را این گونه توصیف می‌کند:

١. مَا الَّذِي صَرَّبَنِي إِلِلَّا هُدَاةٍ قَلَّدُوا أَمْرَهُمْ حَيْرَ الْهُدَاةِ
٢. لَوْ تَوَلَّ أَمْرُهُمْ لَأَنْتَصَرْتْ لِغَةُ الصَّادِ عَلَى كُلِّ الْلُّغَاتِ
٣. وَلَمَّا حَقَّ جَمِيعُ الْكَائِنَاتِ وَرَعَى الْحَقُّ جَمِيعَ الدَّنَانِ

(شامی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۸)

(ترجمه: ۱. اگر مسلمانان امور خود را به برترین هدایت گر می‌سپردند، چه ضرری متوجه مسلمانان می‌شد؟ ۲. اگر او امور آنان را به دست می‌گرفت، زبان عربی بر همه زیان‌ها پیروز می‌شد. ۳. دین، همه دنیا را فرامی‌گرفت و حق بر همه موجودات حاکم می‌شد.)

شاعر در این بیت‌ها اندوه و حسرت خویش را از عملکرد مسلمانان پس از رحلت پیامبر (ص) ابراز کرده است؛ زیرا آنان با عمل به خواسته خود و نادیده گرفتن توصیه‌های رسول خدا (ص)، درواقع مانع پیشرفت اسلام، زبان عربی و حق و حقیقت شدند. استفهام در بیت اول به چهار هدف به کار رفته که عبارت‌اند از: انکار، حسرت، تعجب و توبیخ. انکار از این لحاظ که برای شاعر بدیهی است که خلافت امام علی (ع) نه تنها به ضرر مسلمانان نبوده، بلکه سبب پیروزی و گسترش اسلام نیز می‌شده است. استفهام در بیت نخست همچنین نشان از حسرت و تعجب شاعر از حوادثی دارد که پس از غدیر رخ داد و پیامدهای ناگواری را

رغم زد؛ همچنین نشان‌دهنده سرزنش شاعر نسبت به مسلمانان است که با وجود شایستگی امام علی (ع) و اعلام ولایت و جانشینی وی از طرف خداوند، مانع از خلافت آن حضرت شدند. به کاربردن صیغه تفضیل «خیر» و معرفی امام علی (ع) به مثابه برترین هدایتگران در پایان بیت نیز، تأکیدی بر معانی مترتب بر استفهام است.

۲-۱-۳. اقدامات معاویه پس از خلافت امام علی (ع)

شاعر درادامه از فته‌ای سخن می‌گوید که معاویه آتش آن را برافروخت، معاویه پس از خلافت حضرت علی (ع) تمام تلاش خود را به کار برد تا مقام خلافت را از ایشان زایل کند، بدین منظور در زمان حکومت خویش در پای منبر به لعن و نفرین حضرت پرداخت، جنگ‌های تبلیغاتی و نظامی را علیه ایشان به راه اندادته و دستور قتل پیروان و دوستان حضرت علی (ع) را صادر کرد (ر.ک: سائل، ۱۳۹۳: ۲۲-۲۳) از جمله اقدامات دیگر وی دربرابر حضرت علی (ع)، خون‌خواهی عثمان بود؛ باوجودی که وی ولی خون عثمان و ذی حق در خون‌خواهی نبود و خون‌خواهان شرعی فرزندانش بوده‌اند، اما او این کار را انجام می‌دهد؛ کینه‌های جنگ بدر و احد برای انتقام خون مشرکان قیله بنی عبد شمس و عزل از حکومت شام، در تصمیم برای خون‌خواهی بی‌تأثیر نبودند (ر.ک: امینی نجفی، ۱۹۶۷، ج ۲۰: ۱۵۴).

احمد شامی نیز به این کینه‌توزی‌ها اشاره کرده و هدف اصلی معاویه را از خون‌خواهی عثمان، انتقام از حضرت علی (ع) برمی‌شمارد:

۱. «بِاَبْنَ هَنْدَ» أَنْتَ قَدْ هَبَّيْجَهَا

۲. قُمْتَ هَكَنِي بِاسْمِ «عُثْمَانَ» وَمَا

فَتَّهَةً عَمِيَاءَ طَاحَتْ بِالْمَكَاتِ

تَبَيَّنَقِي إِلَّا اِنْتَقَامًا لِلْكُثْرَاءِ

(شامی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۸)

(ترجمه: ۱. ای پسر هند، فته‌ای کور به پا کردی که صدها انسان را بر زمین افکند. ۲. تو با بهانه خون‌خواهی عثمان که یاوه‌ای بیش نبود، به پا خواستی در حالی که فقط قصد انتقام داشتی).

نکته قابل توجه در این دو بیت، نحوه خطاب قراردادن معاویه است که از دو زاویه قابل بررسی است: اول اینکه شاعر با استفاده از کنية «ابن هند» به جای «معاویه» درواقع کنایه‌ای به خاندان اموی دارد؛ به عبارت دیگر، اینکه شاعر، معاویه را برخلاف عرف رایج عرب‌ها، با نام مادرش خوانده، برای این است که عمل جنایت‌کارانه او در قتل حمزه عمومی پیامبر (ص) را در ذهن خواننده تداعی کند و نشان دهد مدّعیان خون‌خواهی عثمان از چه پیشنهای برخوردار بوده‌اند؛ دوم اینکه شاعر با خطاب قراردادن معاویه با کنية «ابن هند» سعی در کوچک‌شمردن و تحقیر شخصیت معاویه را دارد؛ زیرا براساس استناد تاریخی، مادر وی زن خوش‌نامی نبوده است. در بیت بعد نیز به مخاطب هشدار می‌دهد که کینه‌توزی و دشمنی شخصی معاویه،

چه فتنه‌هایی را به پا کرد که در پی آن خون‌های بسیاری ریخته شد.

شاعر درادامه روی سخشن را به معاویه کرده و به او هشدار می‌دهد که اقدامات فریب کارانه‌اش از چشم ناقدان و تاریخ‌نگاران پنهان نمی‌ماند. شاعر در بیت دوم نیز معاویه را به سبب سیاست‌های خرابکارانه‌اش که موجب خواری و تفرقه مسلمانان شد، سرزنش می‌کند:

١. قَدْ حَدَّدَتِ النَّاسَ بِالْمُكْرِرِ وَلَنْ
تَحْدِيدَ التَّارِيَخَ نَقَادَ الرُّوَاةَ
٢. مَا جَنَّى مِنْكَ بَنُو الْعَرْبِ سَوَى
ذِلَّةِ أَخْتَتْ عَلَيْهِمْ وِشَتَّاتِ

(همان: ۲۷۸)

(ترجمه: ۱. مردم را با حیله و نیز نگ، فریب دادی، در حالی که هر گز تاریخ و ناقدان روایت‌گر را فریب نخواهی داد. ۲. تنها ثمرة تو برای مردم عرب، خواری و تفرقه بود).

باید توجه داشت که اگرچه در ظاهر، روی این سخنان شاعر به معاویه است، اما درواقع هشدار به همه حاکمانی است که قصد فریب مردم را دارد.

۲-۲-۴. معرفی امام علی (ع) به مثاله جانشین پیامبر (ص)

مهم‌ترین بخش واقعه غدیر زمانی است که پیامبر (ص) دست امام علی (ع) را بالا برده و مردم را مورد خطاب قرار داده و فرمودند: همانا خدا مولای من است و من مولای مؤمنین هستم و اولی و سزاوارترم به آن‌ها از خودشان. پس هر کس که من مولای اویم، علی (ع) مولای او خواهد بود (ر.ک: مجلسی، بی‌تا، ج

(۱۱۱: ۳۷)

از این بخش ایاتی آغاز می‌شود که درواقع نقطه اوج قصیده است. شاعر در این بیت‌ها با استفاده از آرایه جان‌بخشی، روز غدیر را به طور مستقیم مورد خطاب قرار داده است. وی این روز را از آن جهت نسبت به روزهای دیگر برتر می‌داند که در آن، رسول خدا (ص)، مردم را به واسطه ولایت امام علی (ع) به راه راست هدایت کرد. درادامه نیز برای تأیید سخنان خود، به حدیث معروف غدیر استناد کرده است:

١. «يَوْمُ حُمٰ» أَنْتَ يَوْمٌ رَائِعٌ
بَيْنَ أَيَّامِ الْمُصْوَرِ الْخَالِيَاتِ
٢. «يَوْمُ حُمٰ» إِنَّكَ قَامَ «الْمُصْطَفَى»
بِرِيشَدٍ النَّاسَ إِلَى كَجَحِ النَّجَاهَةِ
٣. قَالَ: مَنْ كُنْتُ لَهُ مَوْلَى وَمَنْ
رَأَمَ أَنْ يَحْظَى بِأَوْفَى الرِّكَاتِ
٤. «فَعَلَيْيِ» هُوَ مَوْلَاهُ الَّذِي
بِسَنَاهُ يُهَتَّدَى فِي الظُّلُمَاتِ

(شامي، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۸)

(ترجمه: ۱. ای روز غدیر خم، تو روزی باشکوه در میان روزهای دوره‌های گذشته هستی. ۲. ای روز غدیر خم حضرت محمد (ص) به وسیله تو مردم را به راه نجات رهمنوں ساخت. ۳. گفت: هر کس من مولای او هستم و

هر کس که می‌خواهد از کامل‌ترین و شایسته‌ترین برکت‌ها بهره‌مند شود. ۴. پس علی مولای او است که نور او در تاریکی‌ها، هدایتگر است).

پس از نصب امام (ع) به خلافت، پیامبر (ص) در حقّ امام علی (ع) دعا‌ای را ایراد نمود و فرمود: خدایا! کسی را که او را دوست دارد، دوست بدار و کسی را که با او دشمنی می‌کند، دشمن بدار و کسی را که او را یاری می‌کند، یاری نما و کسی را که او را خوار می‌گرداند، خوار گردن (ر.ک: امینی نجفی، ۱۹۶۷، ج ۱: ۱۱) در بیت بعد شامی این دعا را این‌گونه نقل می‌کند:

۱. فَاصْرِ اللَّهُمَّ مَنْ يَصْرُهُ
وَأَذْقِ أَعْدَاءَهُ ذَلَّ الْحَيَاةَ

(شامی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۸)

(ترجمه: پروردگارا هر کس که او را یاری می‌کند، یاری فرما و بر دشمنانش خواری زندگی را بچشان.)

تا بدین‌جا، ابیاتی که متنضمّن ترسیم واقعه غدیر و جزئیات آن بود، بررسی شد. بیت‌های دیگر این قصیده، به مسائل دیگری پرداخته که غیر مستقیم با این واقعه ارتباط دارد. درادامه بیت‌های یادشده بررسی خواهد شد.

۱-۲-۵. شکیابی امام (ع) پس از غصب خلافت

شامی در مقطعی از قصیده، صفات بارز امیرالمؤمنین علی (ع); نظیر جوانمردی، داشتن اراده، ثبات قدم و برداری در برابر ظلم را ایشان، بنایه مصلحت که همان جلوگیری از ایجاد تفرقه و نابودی اسلام بود، ۲۵ سال صبر و سکوت اختیار کرده و برای بازگرداندن خلافت، اقدامی نکرد. حضرت صبر خود را این‌گونه توصیف کرده است: «فَرَأَيْتُ أَنَّ الصَّبَرَ عَلَى هَاتَانِ أَخْجَى، فَصَبَرَتْ وَفِي الْعَيْنِ قَدَّى وَفِي الْحَلْقِ شَجَّاً، أَرَى ثُرَاثَيْنِ كَهْبَأً.» (نهج البلاغه، ۱۳۸۵: ۳۸) (ترجمه: پس از ارزیابی درست، صبر و برداری را خردمندانه تر دیدم. پس صبر کردم درحالی که گویا خار در چشم و استخوان در گلوی من مانده بود و با دیدگان خود می‌نگریستم که میراث مرا به غارت می‌برند).

شاعر در بیت‌های زیر با استفاده از قید «بطینا» به گذر کنند و آرام روزهای دشوار پس از رسول خدا (ص) و غصب حقّ خلافت از امام علی (ع) اشاره کرده است. او با آوردن این قید بر دشواری شرایط و در عین حال، بر ثابت قدم بودن امام علی (ع) در عین همه ناملایمات تأکید کرده است:

۱. وَمَضَى الدَّهْرُ بَطِينًا، وَالْفَتَى
فِي سَبِيلِ اللهِ ثَبَثَ الْخُطُواتِ

۲. صَابِرًا لَا الْبُؤْسُ يُضُّوِيهِ، وَلَا
يَتَّدَاعِي صَبَرَهُ لِلأَزْمَاتِ

(شامی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۲۷۷)

(ترجمه: ۱. روزگار آرام آرام گذشت و این جوان همچنان در راه خدا ثابت قدم بود. ۲. او شکیبا بود و تنگدستی او رنجور نکرد و از شکیابی اش در مقابل بلاها کم نشد).

اشاره به مسائل یادشده، درواقع کنایه زیر کانه شاعر به حاکم است، گویی می‌خواهد با این سخنان دو نکته مهم را به شیخ یادآور شود؛ اوّل اینکه مصلحت مسلمانان بر هر امری برتری دارد و دوم اینکه حاکم باید در هر شرایطی به صفاتی مانند بردباری و ثبات قدم آراسته باشد.

۶-۱-۲-۲. پیشگامی امام علی (ع) در پذیرش اسلام

گفته شده پس از خدیجه (س) همسر پیامبر (ص)، علی بن ابی طالب، نخستین کسی بود که اسلام آورد و نبوت پیامبر (ص) را تصدیق کرد؛ این درحالی بود که ایشان تنها ده سال داشت (ر.ک: حمیری معافری، بی‌تا: ۲۴۵).

شامی نیز با تعبیر «شناخت حق در سنین کودکی» این موضوع را در شعر خود بیان می‌کند:

عَرَفَ الْحَقَّ صَغِيرًا فَاهْتَدَى وَالْوَرَى مِنْ حَوْلِهِ فِي ظُلُمَاتٍ

(همان: ۲۷۷)

(ترجمه: ۱. از همان دوران کودکی که مردم پیرامونش در تاریکی به سر می‌بردند، حق را شناخت و هدایت شد.)
از نگاه شاعر، داشتن اصالت خانوادگی، تربیت درست و پیروی از آموزه‌های دینی، از جمله عواملی است که در خلق شخصیت امام علی (ع) مؤثر بود؛ افزون بر این، مقایسه هدایت یافتگی امام (ع) از دوران کودکی با جهل و بی‌خبری مردم آن زمان، بر تمایز و برتری آن حضرت نسبت به هم‌عصرانش تأکید کرده است.

۶-۱-۲-۳. اشاره به آیه انذار

براساس سندهای تاریخی، رسول خدا (ص) چندبار جانشینی امام علی (ع) را پیش از واقعه غدیر نیز به مردم اعلام کرده بود؛ یکی از جاهایی که این مسئله طرح شد، واقعه یوم الدّار یا عشیرتک الأفربین بود. پس از نزول آیه «وَإِنِّي عَشِيرَتُ كَالْأَفْرَبِينَ وَالْخُضْصُ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (شعراء/ ۲۱۴) (ترجمه: و [نخست] خویشان نزدیکت را بیم ده و انذار کن و بال مهر و فروتنی خود را برای هر کس از مؤمنان که پیروی ات کنند، فرود آر و چتر جلب و جذب بر سر آنان بگستر)، پیامبر (ص) از جانب خداوند مأموریت یافت تا بستگان خود را بیم دهد و به دین اسلام فراخواند. آن‌هنگام که پیامبر (ص) در جمع خویشاوندان خود فرمود: کدام‌یک از شما مرا در امر دین یاری می‌کند که برادر و وصی و جانشین من باشد؟ تنها حضرت علی (ع) که از همه حاضرین در جمع جوان‌تر بود، موافقت خود را با ایشان بیان کرد و فرمود: «ای پیامبر خدا، من پشتیبان تو خواهم بود». پیامبر (ص) نیز فرمود: این برادر و وصی و جانشین من است، مطیع وی باشید. خویشان نبی خدا نیز این موضوع را به سخره گرفتند و با لحنی تمسخر آمیز خطاب به ابوطالب گفتند: به تو گفت که از پسرت اطاعت کنی (ر.ک: طبری، ۱۹۶۷، ج ۲: ۳۲۰-۳۲۱).

شامی، ضمن اشاره به این واقعه تاریخی و گفتگویی که در آن میهمانی بین رسول خدا (ص) و نزدیکانش رخ داد، بر حقانیت خلافت و جانشینی امام (ع) پس از پیامبر (ص) تأکید کرده است. در این ایيات، اشاره شده است که امام (ع) از همان آغاز جوانی در رکاب رسول خدا بوده و آشکارا حمایت خود را از ایشان ابراز کرده بود:

فَاجْأَبُوهُ بِأَقْسَى الْكَلْمَاتِ	۱. حِينَ نَادَى «الْمُصْطَفَى» فِي قَوْمِهِ
طَاهَرَ الْمَنْطَقَيْ خُلُو التَّبَرَاتِ	۲. لَمْ يَجِدْ غَيْرَ «عَلَيٍ» نَاصِراً
غَرَّهُ صَاحِبُهُ بِالْتُّرَهَاتِ!	۳. سَخِرَ الْقَوْمُ، وَقَالُوا يَافِعَ

(شامی، ۱۴۲۹، ج: ۱، ۲۷۷)

(ترجمه: ۱. هنگامی که پیامبر (ص) در میان خویشاوندانش فریاد برآورد پاسخ او را با تندترین واژه‌ها دادند. ۲. حضرت محمد (ص)، تنها علی را یاریگر، دارای بیان پاک و نیکوسرخ یافت. ۳. آشنایان او را به سخره گرفند و گفتند او نوجوانی است که دوستش او را با سخنان یاوه، فریته است.)

۲-۱-۸ رویداد «لیله المبیت»

گفته شده است: «همین که سران قریش دانستند پایگاهی تازه برای نشر دعوت اسلام آماده شده است، خطر را بیشتر احساس کردند و برای یافتن راهی مناسب در داراللّدوه جلسه‌ای تشکیل دادند و سرانجام به این نتیجه رسیدند که از هر قیله‌ای جوانی آماده شود تا شبانه و دسته جمعی بر سر پیامبر (ص) بریزند و او را بکشند؛ از آن سو جریئل بر پیغمبر (ص) نازل شد و توطئه مشرکین را در آیه «إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبُوُا أُو يَقْتُلُوكُ أَوْ يُخْرِجُوكُ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ» (انفال/ ۳۰) (ترجمه: و آن هنگام را به یاد آور که کافران درباره تو مکری کردند تا دریندت افکنند یا از شهر بیرون سازند، آنان مکر کردند و خدا نیز مکر کرد و خدا بهترین مکر کنندگان است) به اطلاع آن حضرت رسانید. رسول خدا (ص) علی (ع) را جانشین خود ساخت تا در بستریش بخوابد.» (پیشوایی، ۱۳۹۰: ۴۶-۴۷)

این واقعه به باور شاعر، دلیل دیگری برای شایستگی خلافت برای امام (ع) است؛ زیرا آن هنگام که قریشیان برای جان پیامبر (ص) توطئه کرده بودند، تنها امام (ع) بود که خطرها را به جان خرید و برای نجات جان رسول خدا (ص) در بستریش آرمید:

ثَائِرُ الْلَّوْعَةِ جَمُّ الْحَسَرَاتِ	۱. يَوْمَ وَلَى «المصطفى» عَنْ دَارِهِ
طَفَحَتْ أَنْفُسَهَا بِالنَّقَمَاتِ	۲. وَقَرِيشٌ تَنَظَّى خَنْقاً
حَوْلَهُ يُنَذِرُهُ بِالْهَلَكَاتِ	۳. بَاتِ فِي مَضْجِعِهِ وَالشَّرُّ مِنْ

(شامی، ۱۴۲۹، ج: ۱، ۲۷۷)

(ترجمه: ۱. روزی که محمد مصطفی (ص) از خانه‌اش گریخت درحالی که بسیار اندوهگین بود و غم‌های فراوان داشت. ۲. قریش بسیار خشمگین و برافروخته بود و درونش پر از کینه و دشمنی بود. ۳. علی (ع) در بستر مصطفی خواید حال آنکه شر پیرامونش را فراگرفته بود و او را نسبت به هلاک شدن بیم می‌داد).

۹-۲-۲. وصف دلاوری امام (ع)

شامی در سه بیت از قصيدة خویش به برخی از جنگ‌های صدراسلام مانند بدر^(۶) و حنین^(۷) و فتح مکه اشاره می‌کند که امام (ع) در آن‌ها حضور داشته و با شجاعت و جنگاوری در مقابل دشمنان ایستاده و آن‌ها را با جام مرگ سیراب کرده است:

- ۱. وَبِالدِّرْ ظَهَرَ الْحَقُّ بِهِ
- ۲. وَبِسَوْمِ «الْفَتْحِ» وَالصَّفَحِ وَبِو
- ۳. تَشَهَّدُ الْهَيْجَاءُ حَقًاً أَنَّهُ

(همان: ۲۷۸)

(ترجمه: ۱. در جنگ بدر و حنین و فتح مکه - که روز بخشش بود - و نیز در همه غزوات رسول خدا (ص)، حق به‌وسیله او نمایان شد و او بود که دشمنان اسلام را از جام مرگ سیراب کرد. ۲. جنگ به درستی گواهی می‌دهد که او [در میدان نبرد] پرچم پیروزی و صاحب معجزات است).

شجاعت و پیشگامی علی (ع) در عرصه‌های سخت و طاقت‌فرسا، موضوعی است که شاعر از روی قصد و تعمّد تبیین آن را پیش چشم حاکم آینده کشورش ترسیم کند.

۱۰-۲-۲. کینه‌توزی و ستم امویان و عبّاسیان نسبت به خاندان امام (ع)

شاعر، ضمن اشاره به دشمنی، کینه‌توزی و ستم خاندان اموی و عباسی با امام (ع) و خاندان آن حضرت، نشان داده است که با وجود همه فدایکاری‌های امام (ع) در راه اسلام، نه تنها خودش مورد ستم و بی‌مهری قرار گرفت، بلکه پس از او خاندان شریف‌ش نیز مورد آزار و اذیت دشمنان اسلام قرار گرفتند:

- ۱. يَا لِأَبْنَاءِ «عَلَىٰ» عَصَفَتْ
- ۲. حَشَدَ الْبَعْضُ عَلَيْهِمْ جَنَدَهُ
- ۳. «فَيَسْوُ مَرْوَانَ» خَانُوا وَاعْتَدُوا

(همان: ۲۷۹)

(ترجمه: ۱. وای بر فرزندان علی که تندباد بلایا بر آنان وزیدن گرفت. ۲. ستم، سربازان خود را پیرامون آن‌ها گردآورد و مصیت‌های شدید را بر آن‌ها فرود آورد. ۳. بنی مروان خیانت کردند و تجاوز نمودند و بنی عباس با بخشیدن صله‌ها [از بیت‌المال مسلمانان]، به فساد مشغول شدند).

۱۲-۲-۲. بازتاب رویداد غدیر خم در غدیریه ادیب الممالک فراهانی

ادیب الممالک فراهانی، غدیریه خود را برای تبریک عید غدیر خم در سال ۱۳۰۷ در تبریز سروده و به

ناصرالدین شاه، پادشاه زمانه خویش تقدیم کرده است. این چکامه ۷۶ بیت دارد و در بحر هزج (مفاعیلن مفاعیلن) سروده شده است. «هزج در لغت به معنی آواز طربانگیز و سرود مفرح است. وجه تسمیه آن است که عرب، آوازهای خوش و فرح بخش خود را از اشعار سروده شده در این بحر، انتخاب می کرده است.» (مدرسی، ۱۳۸۴: ۳۲۳) بنابراین، شاعر با انتخاب این بحر، ضمن افزودن بر زیبایی و دل انگیزی شعر، سرور و شادمانی خود را به سبب فرارسیدن این روز خجسته نشان داده است.

۲-۲-۱. استهلال و یا مقدمهٔ غزیله

ادیب الممالک، در آغاز قصیده در ۲۵ بیت به توصیف روز عید غدیر می پردازد و طبیعت را در آن روز با به کارگیری آرایه‌های ادبی؛ نظری تشییه، تشخیص و همچنین فراخوانی شخصیت‌های کهن نظیر بیژن، امین، هارون، فرهاد و... به زیبایی وصف می کند. اوصافی که برای طبیعت به کار می برد، بسیار زیبا و دلنشیز است که برای نمونه می توان به بیت‌های زیر اشاره کرد؛ او قصيدة خود را با وصف صبح گاه شروع می کند:

برآمد بامدادان مهر روشن	به پهنهای فلک گسترد دامن
چو ترکی آتشین رخ برنشسته	فراز صحن دیای ملوّن

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۳۷۰)

سپس به وصف باغی زیبا پرداخته و آن را از شدت زیبایی، به زنی زیبا تشییه می کند:

نماید نوگل اندر شاخ جلوه	نوازد بلبل اندر باغ ارغن
یکی همچون زنی هر هفت کرده	دگر مانند مردی ارغون زن

(همان: ۳۷۱)

پس از این مقدمه، شاعر به هدف اصلی خود که همان واقعه غدیر است، وارد شده و موضوعاتی که درادمه مطرح خواهد شد را بیان می کند.

۲-۲-۲. دستور خداوند مبنی بر انتخاب حضرت علی (ع) به متابه ولی امر مسلمین

ادیب الممالک نیز دستور خدا مبنی بر انتخاب امام علی (ع) به منزله ولی امر مسلمانان را در شعر خود بیان می دارد و او را شاه ولايت می خواند:

امیرالمؤمنین شاه ولايت	خداؤند جهان صدر مهین
ز امر حق تعالی در چنین روز	به تخت خسروی آمد ممکن

(همان: ۳۷۲)

گویا شاعر در صدد است با به کارگیری ترکیب‌هایی چون «شاه ولايت»، «خداؤند جهان» و «صدر

مهمنی» به شخصیت والای امام علی (ع) اشاره نماید و بیان کند که خلافت و به دست گرفتن امر حکومت را شایسته ایشان می‌داند.

۲-۲-۳. اشاره به مکان نزول آیه تبلیغ

شاعر مکانی را که در آن آیه تبلیغ بر پیامبر (ص) نازل شده است رامعرفی می‌کند؛ زیرا گفته می‌شود این آیه در منطقه‌ای به نام «جُحْفَة» که راههای مدینه، مصر و عراق از آنجا منشعب می‌شود (ر.ک: شفیعی شاهروردي، ۱۴۲۸: ۱۰) بر پیامبر وحی شده است. شاعر در این بیت بار دیگر بر این نکته مهم تأکید کرده است که دستور خلافت امام (ع) نه از جانب پیامبر (ص) بلکه از جانب خداوند صادر شده بود:

میان یشرب و بطحانی بود	چو موسی در میان مصر و مدین
خطاب آمد ز یزدان کای پیمبر	علی رابر خلافت کن معین

(همان: ۳۷۲)

همان طور که پیش‌تر اشاره شد، در ایات پیشین نیز مسئله انتصاب امام علی (ع) از جانب خداوند مطرح شده بود. به نظر می‌رسد شاعر با تکرار این مسئله بر این نکته تأکید دارد که خلافت امام علی (ع) امری الهی و مقدّر بوده است.

۲-۲-۴. حدیث متزلت

پیامبر خدا (ص) در حدیثی بیان می‌نماید که حضرت علی (ع) برای او، مانند هارون برای حضرت موسی (ع) است: «أَنَّ مَقِيْمَتَهُ هَارُونٌ مِنْ مُوسَى إِلَّا لَنِيْ بَعْدِي».» (امینی نخنی، ۱۹۶۷، ج ۱: ۳۸) (ترجمه: تو برای من در مقام و منزلت هارون از موسی هستی، جز اینکه پس از من پیامبری نخواهد بود) درواقع شاعر در بیت زیر با تشییه رسول خدا (ص) به موسی (ع)، حدیث متزلت را یادآوری کرده است تا به مخاطب این نکته را گوشزد کند که تعیین امام علی (ع) بر پایه شأن و جایگاه والای آن حضرت بوده است:

میان یشرب و بطحانی بود	چو موسی در میان مصر و مدین
------------------------	----------------------------

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۳۷۲)

۲-۲-۵. اشاره به آیه ۳ سوره مائدہ (آیه تبلیغ)

گویا پیامبر (ص) در ابتدا در امر ابلاغ ولایت حضرت علی (ع) محتاطانه عمل می‌کرد؛ زیرا از نظر اعراب که سن زیاد را ملاک تصدی رهبری جامعه برمی‌شمردند، سال سن کمی بود؛ از سوی دیگر، حسادت برخی از اصحاب پیامبر (ص) به امام علی (ع)، خویشاوندی ایشان با پیامبر (ص) و همچنین قتل بستگان مشرک ایمان‌آورندگان به وسیله امام علی (ع) (ر.ک: اکبری، ۱۳۸۹: ۱۹۵) دیگر دلایلی بود که رسول خدا

را در امر انتخاب دچار تردید کرده بود؛ اما خداوند پس از آیه تبلیغ، که به صراحت بیان می‌کند که دستور پروردگار را در این مسئله عمل نماید؛ شرح آنچه گذشت، در ایاتی چند از ادیب این گونه بیان می‌شود:

سراج عقل رافمان روشن	چراغ کفر رابنمای خاموش
مترس از بعض و کید و کین دشمن	قلم نه در ره دلجویی دوست
خدایت سازد از هر فتنه ایمن	چوگویی آشکارا قول ایمان
نمایا حجتی واضح مبرهن	دلیل لیل الیل را در این روز

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۳۷۲)

مقصود از «دلیل لیل الیل» در بیت آخر، امام علی (ع) است همچنان که در دعای صباح نیز این گونه بیان شده است: «صلَّ اللَّهُمَّ عَلَى الدَّلِيلِ عَلَيْكَ فِي الْلَّيلِ الْأَلِيلِ». (اکبری، ۱۳۸۹: ۱۹۵)

از آنچه گذشت، این گونه می‌توان دریافت که مقصد شاعر این است که به مخاطب خویش بگوید اگر حکومتی برپایه ایمان و تقیید به اوامر الهی بنا شود، خداوند آن را از دسیسه‌های دشمن مصون می‌دارد. شاعر در ایات اخیر از آرایه‌های ادبی متعددی برای زینت بخشی به اشعار خود بهره برده است؛ مانند تشبیه کفر و عقل به چراغ؛ آرایه تضاد میان واژه‌های (خاموش/روشن) و (دوست/دشمن)، (دلجویی/بغض)، (لیل/روز) و آرایه جناس میان واژه‌های (کید و کین) و (ایمان و ایمن).

۶-۲-۲-۲. اشاره به جمع کردن مردم در غدیر خم

پس از امر خدا مبنی بر انتخاب حضرت علی (ع) به مثابة علم هدایت و نشستن ایشان بر مستند خلافت، پیامبر (ص) دستور می‌دهد که همه در جایگاهی مشخص جمع شوند و آنان که جلو رفته‌اند، بازگرددند و آنان که می‌رسند، توقف کنند؛ سپس از زین شتران منبری برای پیامبر (ص) ساخته می‌شود و پیامبر (ص) بر بالای آن رفته و خطبه خویش را ایجاد می‌کند (ر.ک: امینی نجفی، ۱۹۶۷، ج ۱: ۱۰):

گشود از مخزن سر قفل مخزن	صنادید عرب راخواند یکسر
همای سدره رفعت نشین	به بالای جهاز اشتaran ساخت

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۳۷۲)

همان طور که از بیت‌های بالا مشخص است، شاعر به فراخواندن همه کسانی که در آن سفر حضور داشتند اشاره نموده و از ابلاغ وحی بهمنزله «گشوده شدن قفل مخزن» تعییر می‌نماید. وی با استفاده از این تعییر قصد دارد اعلام خلافت امام علی (ع) را امری بسیار مهم و ارزشمند نشان دهد؛ زیرا تنها اشیای گرانبهای ارزشمند در مخازن درسته نگهداری می‌شوند. براساس این، با گشوده شدن قفل این مخزن و اعلام

خلافت امام علی (ع)، درواقع گنجی گرانبها نصیب مسلمانان شد. منظور از همای سدره نیز پرندهای است که در بهشت بر بالای درخت سدره المنتهی^(۸) می‌نشیند که در این ایات قرار گرفتن رسول خدا (ص) بر بالای متبر در شکوه و عظمت به قرار گرفتن پرنده بهشتی بر بالای درخت سدره تشییه شده است.

۷-۲-۲. اشاره به حدیث غدیر

همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد، پیامبر (ص) پس از ایجاد خطبه، دست راست حضرت علی (ع) را بالا برده و پس از اقرار گرفتن از مردم درمورد ایمان به خداوند و پذیرش حقانیت پیامبری خویش، حدیث «من کت مولاه فهذا علی مولاه» را چندین بار تکرار می‌کند. ادیب الممالک این واقعه را به همراه حدیث به طور دقیق در قصیده خود تشریح می‌نماید:

یمین الله را با دست ایمن	به یمن طالع ایمان برافراشت
علی مولاه گفت آن شاه ذوالمن	به آهنگ جلی «من کنت مولاه

(همان: ۳۷۲-۳۷۳)

شاعر در بیت نخست برای نشان دادن حقانیت امام (ع)، دست او را دست خدا نامیده است؛ همچنین استفاده از مشتقّات مادّه (ی.م.ن) که در اصل به معنای خیر، برکت، مبارکی و فرخندگی است، ضمن افزایش موسیقی درونی بیت، تأکیدی بر مبارک‌بودن این روز است.

۸-۲-۲-۲. واکنش اطرافیان از شنیدن خبر

پس از اعلام خلافت حضرت علی (ع) از جانب پیامبر (ص)، دو واکنش از جانب مردم نشان داده شد. اول اینکه عدّهای خوشحال شدند و به حضرت علی (ع) تبریک گفتند (ر.ک: امینی نجفی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۱۷۹) و دوم اینکه عدّهای نیز از این امر اندوهگین شده و با خود عهد کردند که زیر بار چنین دستوری نروند. ادیب الممالک فراهانی نیز احساس درونی و بیرونی افراد حاضر در آن جمع را به خوبی توصیف کرده و برخی را از جان و دل مسرور، برخی را به ظاهر و در چهره خوشحال، اماً از درون ناراحت و برخی را هم در ظاهر و هم در باطن ناراحت و غمگین ترسیم کرده است:

گروهی شاد شد خلقی به شیون	در آن ساعت غریبو از خلق برخاست
یکی را بار طاعت شد به ستخوان	یکی را خار محنت شد به ستخوان
یکی راخون همی جوشید در تن	یکی را مغز می‌خوشید در سر
نهادنلی جین طوعا و کرها	ولیکن امر یزدان را به ناچار

(فراهانی، ۱۳۱۲: ۳۷۳)

شاعر در این ایات از تعابیر کنایی (جوشیدن خون در بدن، فرورفتن خار در استخوان و جوشیدن مغز) که همگی کنایه از شدت خشم و غضب است، برای نشان دادن میزان خشم دشمنان امام (ع) استفاده کرده است. نکته درخور توجه این است که در بیت آخر، با عبارت «امر یزدان» برای بار سوم بر الهی بودن واقعه غدیر تأکید کرده است.

۲-۲-۹. اشاره به شجاعت و بخشندگی امام علی (ع)

ادیب الممالک، شجاعت حضرت علی (ع) را در میدان جنگ توصیف می کند و بیان می دارد که حتی شیردلان در مقابل شمشیر وی ناتوان و ترسانند:

بیندازند شمشیران ارژن

زینت بباب ایمان ام ایمن

ای آن کز بیم شمشیرت در آجام

ز درگاهت سلیمانی است سلمان

(همان: ۳۷۳)

۳-۲. مقایسه غدیریه دو شاعر

۱-۳-۲. شباختها

- هر دو شاعر غدیریه خود را به حاکم روزگار خویش تقدیم کرده اند. به نظر می رسد، قصد هردو از بازخوانی واقعه غدیر و معرفی ابعادی از زندگانی حضرت علی (ع)، متوجه ساختن حاکمان به سلوک آن حضرت در امر حکمرانی، باشد.

- هردو شاعر واقعه غدیر را امری الهی و از جانب خدا پرشمرده اند و غدیریه های خویش را با مقدمه تغزیل آغاز کرده و در متن قصیده به اقتباس از آیات و احادیث روی آورده اند.

۲-۳-۲. تفاوت ها

- شامی، مقدمه غزلی را با افعال امری و مرتبط با موضوع قصیده که همان غدیر است، آغاز کرده اما فراهانی شعر خود را با وصف طبیعت شروع نموده است. به نظر می رسد تفاوت اقلیم جغرافیایی دو کشور ایران و یمن علت این امر باشد.

- ادیب الممالک روز حادثه را دقیق تر و با جزئیات بیشتری وصف نموده و به موضوعات دیگری که مرتبط به سیره حضرت علی (ع) باشد، کمتر پرداخته است.

- شامی نسبت به فراهانی کمتر به مسئله و جزئیات واقعه غدیر پرداخته و در مقابل، بیشتر توجه خود را بر ذکر اوصاف و سیره امام علی (ع) مرکز نموده است.

- شامی بیشتر از ادیب الممالک بعده سیاسی زندگانی حضرت علی (ع) را مقابل دیدگان حاکم وصف می کند تا به هدف خود یعنی ارائه الگوی صحیح حکومت داری دست یابد.

۳. نتیجه‌گیری

از جمله مضامین اصلی مرتبط با غدیر در شعر شامی، ضایع کردن حق و لایت امام علی (ع) و عواقب آن، اقدامات خرابکارانه معاویه پس از خلافت امام علی (ع) و شایعه قتل عثمان به دست امام علی (ع)، انتخاب حضرت علی (ع) به وسیله پیامبر (ص)، برشمردن برخی اوصاف حضرت علی (ع)، مانند جوانمردی، داشتن اراده، ثبات قدم، بردبازی، اشاره به برخی حوادث زندگی حضرت علی (ع) مانند پیشگامی در پذیرش اسلام، رویداد عشیرتک الأقربین و حادثه لیله المیت و حضور حضرت در برخی جنگ‌ها و سرنوشت خاندان آن حضرت می‌توان اشاره کرد. همان‌گونه که از مضامین پیداست، شاعر، تنها به وصف رویداد غدیر بسته نکرده و رویدادهای پیش و پس از واقعه غدیر را هم در شعر خود به کار می‌برد.

ادیب الممالک فراهانی نیز مضامینی همچون دستور خداوند مبنی بر انتخاب حضرت علی (ع) به منزله والی مسلمین، مکان نزول آیه تبلیغ، حدیث متزلت، نزول آیه ۳ سوره مائدہ، جمع کردن مردم به وسیله پیامبر (ص) برای ایراد خطبه، اشاره به حدیث غدیر و تبیین واکنش اطرافیان از شنیدن خبر خلافت حضرت علی (ع) را در شعر خود به کار برده است.

با توجه به اینکه هر دو شاعر، غدیریه خود را به حاکم وقت تقديم کرده‌اند و نیز با درنظر گرفتن مفاهیم سیاسی موجود در قصیده، می‌توان نتیجه گرفت هر دو کوشیده‌اند تا با به تصویر کشیدن ابعاد سیاسی و حکومتی حضرت علی (ع)، آنان را به تفکر و تأمل در سرگذشت ایشان و درنهایت الگو قراردادن آن حضرت وادارند. روش هریک در این مسئله متفاوت است؛ بدین صورت که احمد محمد شامی بی‌واسطه و مستقیم و با جسارت بیشتری شیخ احمد را مورد خطاب قرار می‌دهد و از همان ابتدای قصیده با به کار گیری افعال امری او را به تفکر و تأمل فرامی‌خواند و اشتیاق او را برای خواندن ادامه مطلب برمی‌انگیزاند؛ همچنین بیشتر از اینکه حاکم را مدح کند، به مدح و ثای حضرت علی (ع) در لابه‌لای قصیده می‌پردازد؛ اما ادیب الممالک فراهانی ضمن مدح ناصرالدین شاه، از فراخواندن وی برای شنیدن سرگذشت امام علی (ع) و توجه به آن، به طور مستقیم پرهیز کرده است.

۴. پی‌نوشت‌ها

(۱) ابو ولید حسان بن ثابت، پسر منذر خرزجی از انصار اهل مدینه و از صحابه رسول خدا (ص) بود. در سال ۶۰ پیش از هجرت در مدینه متولد شد و در زمان خلافت امام علی (ع) از دنیا رفت. او پس از مسلمان شدن، در دفاع از اسلام شعر می‌گفت و به شاعر الرسول ملقب شد.

(۲) احمد محمد شامی شاعر، مورخ و سیاستمدار یمنی در سال ۱۹۲۴ در شهر صالح دیده به جهان گشود. وی در خانواده‌ای شیعه‌مذهب، اصیل و اهل فرهنگ و دانش زاده شد. پدرش استاندار شهر صالح بود. در سال ۱۹۲۸ به دلیل نفوذ نیروهای اشغال‌گر انگلیس به شهر آنان، به صنعت نقل مکان کردند و احمد نیز در همان شهر پرورش یافت (ر.ک: الموسوعة العالمية للشعر العربي www.adab.com/literature/modules.php?name=Sh3er&doWhat=۳۲۰: ۱۹۹۵) شعر او همان‌گونه که از خلال دیوانش قابل مشاهده است، شعری غنایی، رمانیک و غمناک است که واژه‌هایش از لحن و آهنگی

دلشیں و غمانگیز برخوردار هستند (ر.ک: شامی، ۱۴۲۹، ج ۱: ۴۱)

برخی از آثار شعری احمد شامی عبارت‌اند از: *النفس الأولى* (۱۹۵۵)، *عاللة المغرب* (۱۹۶۳)، *الحان الشوق* (۱۹۷۰)، *الباذة من صنعة* (۱۹۷۲)، *حصاد العمر* (۱۹۷۵)، *مع المصاير* (۱۹۸۰)، *ألف باء اللزوميات* (۱۹۸۰) آثیاف (۱۹۸۵). تألیفات ادبی و انتقادی وی عبارت‌اند از: *قصص الأدب في اليمن*، مع *الشعر المعاصر في اليمن*، المنشي: شاعر مكارم الأخلاق، جنابه الأكوع على ذخائر المصالين، *السوانح والموارح* (۲ جلد)، *شعراء اليمن في الجاهلية والإسلام* ذكريات الشامي (۳ بخش)، محكمة في جنة الشعراء (نمایشنامه)، *تاريخ اليمن التكسي* (۴ جلد)، *رياح التغيير في اليمن* (ر.ک: جمعی از نویسندها، ۱۹۹۵: ۳۲۰) احمد محمد شامی در سال ۲۰۰۸ میلادی در سن ۸۴ سالگی در انگلیس چشم از جهان فروپشت.

(۳) محمد صادق بن حاجی میرزا حسین فراهانی ملقب به ادیب الممالک فراهانی شاعر، ادیب و روزنامه‌نگار دوره مشروطه در سال ۱۲۳۹ هـ ش در فراهان اراک دیده به جهان گشود. عمر وی در نآرامی‌های تاریخ ایران سپری شد که ۳۷ سال آن در زمان حکومت ناصرالدین شاه بود. *شعر ادیب*، *واقع الأيام*، *قبایل و حماسه‌ها* و *نیز آگاهی اش از آیات و روایات و اسمای افراد*، *جای‌ها*، *امثال و حکم* و *مصطفلاحات علوم و فنون قلیم از فقه و کلام و هیئت و نجوم تا علوم ادبی و همچین ذخیره‌ای شگرف* که در ذهن از لغات عربی و پارسی دارد، همه و همه از وی سخنوری مایه‌ور ساخته است. (موسی گرمارودی، ۱۲: ۱۳۸۴) آثار شعری ادیب الممالک همان دیوان اوست که شامل مجموعه‌سروده‌های فارسی و عربی بالغ بر ۱۶ هزار و ۶۰۰ بیت است (ر.ک: همان، ۱۱۵). آثار تأثیفی و ترجمة او نیز از این قرار است: *تابش مهر*، آداب آل حق، *تحفۃ الولای* (در عروض)، در پیرامون تغییر خط فارسی، *دیوان تازی*، پیوسته فرهنگ پارسی، رساله در عقد اتمام، *رشحات الأفلام*، *سماء اللذیا* (در هیئت جدید)، *صیقل المرآت* (در جغرافیا)، *فرهنگ نصاب*، *فوائد*، *فلاک المشحون*، *مسافرت‌نامه*، *مقامات امیری* و *تاریخ ملایر* (ر.ک: قاسمی، ۹۱: ۱۳۸۶) سرانجام این شاعر در مهرماه سال ۱۲۸۶ هـ ش در شهر یزد دیده از جهان فروپشت (همان: ۷۹)

(۴) احمد بن یحیی حمید بن متوك دومین پادشاه حکومت متوكی یمن بود. وی در زمان جنگ جهانی اول جزو سپاه پدرش بود و در نبردها حاضر می‌شد و سرانجام در طی انقلابی که در سال ۱۹۶۲ روی داد در گذشت.

(۵) قَالَ إِنْ كُنْتَ جِنْتَ جِنْتَ بِإِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾ قَالَ اللَّهُ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تُعْبَانُ مُبْيَنٌ ﴿١٠٧﴾ وَتَزَعَّ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ يَصْنَأُ لِلنَّاطِرِينَ ﴿١٠٨﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمٍ فَرَعُونَ إِنْ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجُهُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمِرُونَ ﴿١١٠﴾ قَالُوا أَرْجِهُهُ وَأَخْهُهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ خَاهِشِينَ ﴿١١١﴾ يَأْتُوكُمْ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾ وَجَاءَ السَّحْرُ فَرَعُونَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لِأَخْرِزَ إِنْ كُنَّا لَنَّ الْفَالِيْنَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّمَا لَنِّي الْمَقْرِيْنَ ﴿١٤﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا أَنْتَ لَنَّبِيٌّ وَإِنَّا أَنْتَ لَنَّكُونَ لَنَّ الْمَلَقِيْنَ ﴿١١٥﴾ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوُا سَخَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَهْبُوهُمْ وَجَاءُوْ بِسُخْرِيْمٍ ﴿١١٦﴾ وَأَوْجَيْنَا إِلَيْ مُوسَى أَنَّ الْقِعْدَاتِ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾ (اعراف: ۱۱۷-۱۰۶)

(ترجمه: (فرعون) گفت: «اگر نشانه‌ای آورده‌ای، نشان بده اگر از راستگویانی!» (۱۰۶) (موسی) عصای خود را افکند؛ ناگهان ازدهای آشکاری شد! (۱۰۷) و دست خود را (از گریبان) بیرون آورد؛ سفید (در درخشنان) برای بینندگان بود! (۱۰۸) اطرافیان فرعون گفتند: «بی شک، این ساحری ماهر و دانا است!» (۱۰۹) می‌خواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند؛ (نظر شما چیست، و در برابر او چه دستوری دارید؟) (۱۱۰) (سپس به فرعون) گفتند: «(کار) او و برادرش را به تأخیر انداز، و جمع آوری کنندگان را به همه شهرها بفرست ... (۱۱۱) تا هر ساحر دانا (و کارآزموده‌ای) را به خدمت تو بیاورند!» (۱۱۲) ساحران نزد فرعون آمدند و گفتند: «آیا اگر ما پیروز گردیم، اجر و پاداش مهمی خواهیم داشت؟!» (۱۱۳) گفت: «آری، و شما از مقربان خواهید بود!» (۱۱۴)

(روز مبارزه فرا رسید. ساحران) گفتند: «ای موسی! یا تو (وسایل سحرت را) بیفکن، یا ما می‌افکنیم!» (۱۱۵) گفت: «شما بیفکنید!» و هنگامی (که وسایل سحر خود را) افکنند، مردم را چشم‌بندی کردن و ترسانند؛ و سحر عظیمی پدید آوردن. (۱۱۶) (ما) به موسی وحی کردیم که: «عصای خود را بیفکن! ناگهان (تصویرت مار عظیمی در آمد که) وسایل دروغین آنها را بسرعت برミ گرفت. (۱۱۷)

(۶) در جنگ بدر که میان ۳۱۳ نفر از مسلمانان و ۹۰۰ تن از کاروانیان قریش در گرفت حضرت علی (ع) توانست بر دشمن غلبه یابد و حریفان خود را نظری عتبه پدربرگ معاویه، ولید دایی معاویه و حنظله برادر معاویه را از پای درآورد. حضور شجاعانه حضرت علی (ع) در نبرد بدر باعث شد اسلام در اولین درگیری رسمی و خونین خود با مخالفان جدی و سرخشن سریلنگ و سرافراز بماند.

(۷) جنگ حنین میان طایفه بزرگ هوازن و دوازده هزار تن از مسلمانان مکه در سرزمین حنین در گرفت. در اواسط این جنگ، برخی از مسلمانان گریختند اما با این وجود در این جنگ مسلمانان پیروز شدند و عده‌ای از سپاه دشمن، کشته و اسیر شده و اموالشان به غنیمت به دست مسلمانان افتد.

(۸) در تفسیر المیزان درباره سدره المنتهی چنین آمده است: و اما اینکه این درخت سدره چه درختی است؟ در کلام خدای تعالی چیزی که تفسیرش کرده باشد نیافریم و مثل اینکه بنای خدای تعالی در اینجا بر این است که به طور مبهم و با اشاره سخن بگویید... در روایات هم تفسیر شده به درختی که فوق آسمان هفتم قرار دارد و اعمال بندگان خدا تا آنجا بالا می‌رود (ر.ک:

طباطبائی، ۱۳۹۲، ج ۱۹: ۴۹)

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه (۱۳۸۵). گردآوری سید شریف رضی. ترجمه محمد دشتی. چاپ سوم، تهران: پیام عدالت.
ابن کثیر، ابوالفاء (۱۹۸۶). البداية والنهاية. المجلد الخامسة. بیروت: دار الفکر.
اکبری، محمد رضا (۱۳۸۹). همای رحمت (سیمای امیر المؤمنین). چاپ اول، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
امیری، هنگامه (۱۳۸۹). مروری بر شعرای معاصر عرب. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

امینی نجفی، عبدالحسین (۱۹۶۷). الغاییر فی الكتاب والستة والأدب. المجلد الأول والعشرون. الطبعة الثالثة، بیروت: دار الكتاب العربي.

بلادزی، احمد بن بجی (۱۹۹۶). انساب الأشراف. المجلد الثاني. الطبعة الأولى، بیروت: دار الفکر.
پیشوایی، مهدی (۱۳۹۰). سیره پیشوایان (نگرشی بر زندگانی اجتماعی، سیاسی و فرهنگی امامان معصوم). با مقدمه آیت الله العظمی سیحانی. چاپ بیست و چهارم، قم: مؤسسه امام صادق.

جمعی از نویسنده‌گان (۱۹۹۵). معجم الباطین للشعراء العرب المعاصرین. المجلد الأول. بی‌جا: مؤسسه جایزه عبدالعزیز سعود الباطین للإبداع الشعري.

حسنی، حمید (۱۳۸۳). عروض و قافية عربی. چاپ اول، تهران: علمی و فرهنگی.

حمیری معافی، عبدالمالک بن هشام (یـتا). السیرة النبویة. به کوشش مصطفی سقا، ابراهیم ابیاری وعبدالحفیظ شلی. المجلد الأول. بیروت: دار المعرفة.

الذهی، شمس الدین محمد بن احمد (۱۹۹۳). تاریخ الإسلام و وفیات المشاہیر والأعلام. المجلد الثالث. الطبعه الثانية، بیروت: دار الكتاب العربي.

رنجبر، احمد (۱۳۵۵). گزینه اشعار ادیب الممالک فراهانی «امیر الشعرا». با مقدمه و شرح لغات و ترکیبات و معنی اشعار. چاپ اول، تهران: زوار.

سائل، فرید (۱۳۹۳). اشک قلم (نگاهی به مظلومیت امیر المؤمنین در کتب اهل سنت). چاپ پنجم، ناشر: مؤلف. شامی، احمد بن محمد (۱۴۲۹). دیوان الشامی الأعمال الكاملة. المجلد الأول. الطبعه الثانية، جده: عبدالمحصود محمد سعید خوجه. شفیعی شاهرودی، محمدحسن (۱۴۲۸). دستان خدیر خم، چاپ پنجم، قم: قلم مکنون.

طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۹۲). المیزان فی تفسیر القرآن. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. جلد ۱۹ بیروت: اعلمی. طبری، محمد بن جریر (۱۹۶۷). تاریخ الامم والملوک. به کوشش محمدأبوفاضل ابراهیم. المجلد الثاني. الطبعه الثانية، بیروت: دار القراءة.

فراهانی، ادیب الممالک (۱۳۱۲). دیوان ادیب الممالک فراهانی. تهران: فردوسی. قاسمی، فرید (۱۳۸۶). محمدصادق حسینی (ادیب الممالک فراهانی). چاپ اول، تهران: امیر کبیر.

مجلسی، محمدباقر (یـتا). بخار الأنوار. به کوشش سید جواد علومی و محمد آخوندی. المجلد السابع والثلاثون. تهران: دار الكتب الإسلامية.

مدرسی، حسین (۱۳۸۴). فرهنگ کاربردی اوزان شعر فارسی. چاپ اول، تهران: سمت.
الموسوعة العالمية للشعر العربي: www.adab.com/literature/modules.php?name=Sh3er&doWhat=.
موسوی گرمادودی، علی (۱۳۸۴). زندگی و شعر ادیب الممالک فراهانی. جلد ۱. چاپ اول، تهران: قدیانی.
نظری، مجید (۱۳۸۹). اندیشه دینی در شعر دوره مشروطه. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه زنجان.

جُوْثُ فِي الْأَدْبُرِ الْمُتَعَارِفُونَ (الأَدِينُ الْعَرَبِيُّ وَالْفَارَسِيُّ)

جامعة رازى، السنة التاسعة، العدد ٢، صيف ١٤٤٠، صص. ١٠٧-١٢٨.

تصویر واقعه الغدیر في اشعار احمد محمد الشامي وأدیب المالک الفراھانی

معصومه نعمی قزوینی^١

أستاذ مساعد في قسم اللغة العربية وأدابها، معهد العلوم الإنسانية والدراسات الثقافية، طهران، إيران

لیلا جدیدی^٢

ماجستير في فرع اللغة العربية وأدابها، معهد العلوم الإنسانية والدراسات الثقافية ، طهران، إيران

القبول: ١٤٤٠/٩/١٢

الوصول: ١٤٤٠/٦/١٣

الملخص

التعبير عن الأحداث التاريخية المأمة حاصفة الواقعية هي من المعاور التي يهتم بها الشعراء المسلمين. فواقعة الغدیر من أهم هذه الأحداث التاريخية والدينية التي غير عنها الشعراء المعاصرون في أشعارهم. بناءً على هذا قامت هذه المقالة بقراءة ما ينعكس من أبعاد واقعة الغدیر وجوانب من سيرة الإمام علي (ع) من خلال أشعار شاعرين العربي والفارسي أي أحمد محمد الشامي وأدیب المالک الفراھانی تعبيراً عن موقفهما أمام هذه القضية المأمة. فمنجزات هذا البحث الذي تم في إطار المدرسة الإمبريكيه من الأدب المقارن ومن خلال المنهج الوصفي - التحليلي تدل على أن الشاعرين قدما قصيدةيهما حول الغدیر إلى ملوك عصرهما مشيراً إلى بعض الأحداث المأمة في عصر الإمام علي (ع). وكانت غايتها من هذا الأمر التأكيد على ضرورة اهتمام الملوك بالجوانب السياسية من حياة الإمام علي (ع). كما تشير النتائج إلى بعض وجوه الشبه والخلاف في شعر الشاعرين؛ فمن أهم أوجه الشبه في قصيدين بهما بالمقادمة الغزلية والتضمين بالأيات والأحاديث كما أن الفرق بينهما هو اهتمام الشامي إلى شخصية الإمام علي (ع) وأوصافه والواقع التي جرت قبل واقعة الغدیر وبعدها في حين أنه لم يهتم بالوصف التدقّق لواقعه؛ ولكن كان أدیب المالک أكثر اهتماما بالتصوير التدقّق لواقعه الغدیر وأقل اهتماما بوصف ماسوها.

المفردات الرئيسية: الأدب المقارن، الشعر الملتم، الغدیر، أحمد محمد الشامي، أدیب المالک الفراھانی.